

યોગ અને જ્ઞાનસાધના

જ્ઞાનસાધના એટલે શું?

સાધના એટલે કંઈક પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન. જ્ઞાનસાધના એટલે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થ. જ્ઞાનને આપણે બે વિભાગમાં વહેંચી શકીએ – વ્યવહારિક જ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન.

વ્યવહારિક જ્ઞાન : જે વિદ્યાર્થીઓ ગ્રહણ કરે તે. વ્યવહારિક રીતે, પ્રેક્ટિકલ રીતે જે જ્ઞાન દ્વારા બુધ્યિ, આવડત અને ચતુરાઈનો વિકાસ થાય તે વ્યવહારિક જ્ઞાન.

આધ્યાત્મિક જ્ઞાન : આત્મા સંબંધી જ્ઞાન જે દ્વારા સાધક, આત્મા અને કર્મનો સંબંધ સમજ્ઞા, જીવ – અજીવનો ભેદ જાણી પૂર્ણતાએ પહોંચવામાં (મોક્ષપ્રાપ્તિ) મદદરૂપ થાય તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન.

જ્ઞાનસાધના માટે જરૂરી તંદુરસ્ત શરીર અને સ્વસ્થ મન : –

જ્ઞાનસાધના માટે વિદ્યાર્થીઓ હોય કે સાધક હોય તેમનું ખરું સાધન છે તંદુરસ્ત શરીર અને સ્વસ્થ મન.

શરીરમાધં ખલુ ધર્મસાધનમ् !

આ શરીર જ દરેક પ્રકારના ધર્મમય આચરણ માટેનું ખરું સાધન છે માટે આરોગ્યમય શરીર હોવું ખૂબ જ જરૂરી છે. જે શરીર તંદુરસ્ત હશે તો તેમાં તેવા જ સુંદર સ્વસ્થ મનનો નિવાસ શક્ય બનશે. જે શરીર નીરોગી અને પવિત્ર હશે, મન શુદ્ધ અને નિર્મળ હશે તો જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ખૂબ સાહજીક બનશે.

યોગ દ્વારા તન – મનની તંદુરસ્તી :

તન – મનની નિર્મણતા / શુદ્ધિ માટે ‘યોગ’ માં આસન, પ્રાણાયમ, મુદ્રા, ષટ્કંકિયા વ. (હઠયોગ) છે. તે જ રીતે અષ્ટાંગયોગ કે રાજયોગમાં યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ એવાં આઠ અંગ બતાવેલાં છે.

યોગનો પરિચય :

યોગ એ મૂળ તો અધ્યાત્મવિદ્યા છે પણ એ જ્ઞારા શારીરિક, માનસિક, લાગાણીમય અને આધ્યાત્મિક પાસાંઓનો વિકાસ થાય છે તેમજ તે વચ્ચે એક સંતુલન પણ બની રહે છે માટે વિદ્યાર્થી હોય કે અધ્યાત્મ માર્ગનો સાધક હોય બંનેને યોગથી ખૂબ લાભ થાય છે.

હઠયોગપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે,

હઠસ્ય પ્રથમાંગત્વાદાસનં પૂર્વમુચ્યતે !

કૃર્યાત્તદાસનં સ્થર્યમારોગ્યં ચાંગલાધવમ !!

સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી તથા નીરોગીતા માટે આસનો ખૂબ જ જરૂરી છે. આસનોથી શારીર, મન ઉપર પડતા પ્રભાવને ડોકટરોના પરીક્ષણાથી પણ જાણી શકાયું છે. હઠયોગામાં કહે છે, તમે પ્રાણને નિયંત્રણામાં લાવો, મન પર કાબૂ આવી જશો. લક્ષ્ય એક જ છે પણ શરૂઆત અલગ છે. પ્રાચીન સમયમાં, આ યોગવિદ્યા એ યોગીઓની સંપત્તિ હતી હવે આ દિવ્યવિદ્યા દરેક વ્યક્તિની મિલકત બની શકે છે, જો તેઓ તેનો યોગ્ય અભ્યાસ કરે તો.

આજે વૈજ્ઞાનિકોએ પણ પુરવાર કર્યું છે કે માનવી પોતાના મગાજની કુલ ક્ષમતા છે એમાથી ફક્ત ૧૦% શક્તિનો જ ઉપયોગ કરી શકે છે. બાકીની ૯૦% શક્તિ સુધ્યપ્ત અવસ્થામાં જ રહે છે એને બણાર લાવવામાં ‘યોગવિદ્યા’ એ ઉત્તમ સાધનાપદ્ધતિ છે.

ઘટક્ષિયા, આસન, પ્રાણાયામ, કિયાયોગ, ધ્યાન વ. કરવાથી વ્યક્તિની શારીરિક તેમ જ માનસિક શક્તિઓ ખીલી ઊંઠે છે. આની પ્રાથમિક સમજ લઈ પછી વિદ્યાર્થીઓ અને સાધકોએ પ્રાયોરિઝન રૂપે શું, કેમ કરવું એ જોઈશું.

શારીરમાં થતી કિયાઓની જાણકારી :

આપણા શારીરમાં ૮ તંત્ર (Systems) કિયા કરે છે.

૧. અસ્ત્રી (હાડકાં) તંત્ર (Skeletal System)
૨. માંસપેશી તંત્ર (Muscular System)
૩. સ્નાયુ (મંડળ) તંત્ર (Nervous System)
૪. ગ્રંથીઆની હોર્મોન્સ તંત્ર (Endocrine System)
૫. શ્વસનતંત્ર (Respiratory System)
૬. હદય - પટિભામણ તંત્ર (Cardio-Vascular System)
૭. પાચનતંત્ર (Digestive System)
૮. મળમૂઅદિ વિસર્જન (ઉત્સર્ગ) તંત્ર (Excretory System)
૯. પ્રજનનતંત્ર (Reproductive System)

ઉપરની બધી જ પદ્ધતિઓ કે તંત્ર જો વ્યવસ્થિત કાર્ય કરે તો મોટે ભાગો કોઈ રોગ થવાનો સંભવ નથી. યોગ દ્વારા એનું સંચાલન ખૂબ વ્યવસ્થિત અને સરળ રીતે ચાલે છે. (યોગ એટલે ષટ્કિયા, આસન, પ્રાણાયામ, કિયાયોગ, ધ્યાન વ.)

ષટ્કર્મ :

ઇ કર્મ જે જરૂરિયાત મુજબ કરી શકાય.

૧. નેતિ : આંખ, નાક, કાનનાં સ્વાસ્થ્યમાં મદદ કરે છે.
૨. ધોતિ : પેટનાં દર્દો અને પાચનકિયા પર અસર કરે છે.
૩. બરિસ્તિ : ઉત્સર્ગતંત્ર પર અસર કરે છે. ચયાશાય અને મોટા આંતરડાની શુદ્ધિ થાય છે.
૪. કપાલભાતિ : શ્વસનતંત્રની શુદ્ધિ કરે છે, ચહેરા પર તેજ લાવે છે.
૫. ટ્રાટક : આંખ (દર્ઢિ) ની શુદ્ધિ થાય છે. એકાચતા વધે છે. સંકલ્પશક્તિ વધે છે.
૬. નૌલિ : પેટના મળની શુદ્ધિ કરે છે. ચરબી, કબજિયાત, મંદાર્નિન દૂર થાય છે.

આ ખટકમે દ્વારા વાત, પિત અને કફના દોષો થાય છે. આટલી શુદ્ધિ પછી આસન તરફ આગળ વધવું.

યોગાસન :

મહર્ષિ પતંજલિએ કહું છે,

સ્થિર સુખમાસનમ् ! (યોગસૂત્ર II - ૪૭)

ચુખપૂર્વકની સ્થિતિને આસન કહે છે. આસનની પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચવા માટે તેમજ પૂર્ણ અવસ્થામાંથી પાછા આવવા માટે શરીરનું હલનયલન કરવું પડે પરંતુ પૂર્ણ અવસ્થાએ પહોંચીને એમાં થોડા સમય પૂરતુ સ્થિર થવાનું છે એને જ યોગાસન કહી શકાય. શરીરની સ્થિતિ, મન અને શ્વાસનો સુખેળ એ આસન.

‘ધેરંડ સંહિતા’ મુજબ જેટલી જીવાયોનિ છે, એટલાં પ્રકારનાં એટલે કે ૮૪ લાખ આસનો છે. એમાંથી ૮૪ આસનો મહિંદ્રાનાં છે એમાંથી ૩૨ અગાત્યનાં આસનોનું વર્ણન આપ્યું છે. આસનો પ્રણાલી પ્રકારના છે.

૧. ધ્યાનાત્મક આસનો (Meditative Postures)
૨. સંવર્ધનાત્મક આસનો (Cultural Poses)
૩. શાથિલીકરણાત્મક આસનો (Relaxing Postures)

ધ્યાનાત્મક આસનો બેસીને કરવામાં આવે છે જેમાં કરોડરજજુ સીધી રહે અને પગાની સ્થિતિ અલગ - અલગ છે

eg. પદમાસન, સિદ્ધાસન, સ્વર્ણિકાસન વ.

સંવર્ધનાત્મક આસનો :

ચત્રા સૂઈને	-	પવન મુક્તાસન
ઉંઘા સૂઈને	-	ભૂજંગાસન
બેસીને	-	પર્વતાસન
ઉભા રહીને	-	તાડાસન
(Topsy-Turvey) વિપરીત અવસ્થામાં	-	સર્પાંગાસન વ.

શિથિલીકરણાત્મક આસનો :

આરામદાયક સ્થિતિમાં શરીર – મનને ઢીલાં છોડવાનાં પણ જાગરૂકતા સાથે.

eg. શવાસન, મકાસન

વ્યક્તિગત જરૂરિયાત પ્રમાણે શીખીને કરવા.

પ્રાણાયામ :

પ્રાણ આયામ + (નિયમન) = પ્રાણાયામ.

પ્રાણ એટલે શું?

સ્થૂળ રીતે પ્રાણવાયુ, જે શ્વાસોચ્છ્વાસની કિયામાં અંદર લઈએ છીએ, બહાર કાઢીએ છીએ પણ સૂક્ષ્મ રીતે પ્રાણ એટલે જીવનશક્તિ. પ્રાણાયામ દ્વારા સાધક પ્રથમ શ્વાસનો સંયમ કરે છે એ દ્વારા અંદર રહેલ પ્રાણનું નિયમન થાય છે તે દ્વારા ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ સહજ બને છે. સ્થૂળ રીતે શરીર પર અસર કરે, સૂક્ષ્મ રીતે મન પર અસર કરે.

1. શ્વાસ ધીમા અને દીર્ઘ લેવા.
2. શ્વાસ છોડવામાં double સમય લાગે.
3. શ્વાસ લેતી વખતે નાભિની નીચેનો ભાગ બહાર ન આવે એજોવું મૂલબંધ કરવો.

આ રીતે શ્વાસ લેવાય એને પૂરક કહેવાય. શ્વાસ છોડ એને રોચક કહેવાય. શ્વાસ છોડયા પછી બહાર રોકી રાખે તે બાહ્ય કુંભક અથવા સહજકુંભક અને શ્વાસ લીધા પછી અંદર રોકે તે આંતરકુંભક.

શરૂઆતમાં પૂરક, રેચક અને સહજ કુંભક જ કરવા 3 – 6 મહિનાના નિયમિત અભ્યાસ પછી માર્ગદર્શન હેઠળ જ આંતરકુંભક કરી શકાય.

આ થઈ પ્રાણાયામની basic રીત : એમાં પછી પ્રકારો છે. લોમ – વીલોમ, ઉજ્જયી, ભસ્ત્રિકા, શીતલી વ.

જ્ઞાનસાધના માટે ઉપયોગી આસનો.

વિદ્યાર્�ી અને સાધક પોતાની ઉમર, શક્તિ, અનુભવ, સંજોગોને આધારે ખટક્કિયા, આસન, પ્રાણાચામ માર્ગદર્શન હેઠળ કરે તેવી અપેક્ષા છે. અતિ કષ્ટ થાય કે શરીરમાં વિકૃતિ ઊત્પન્ન થાય તેટલી હુદે કંઈ જ ન કરવું. પોતાની ક્ષમતા પ્રમાણે જ કરવું એ સોનેરી નિયમ છે. પુરુતક કદી શિક્ષકનો વિકલ્પ બની શકે નહિં, યોગાના ક્ષેત્રમાં તો નહિં જ. પણ પ્રાથમિક માહિતી મળે એ હેતુથી નીચે થોડાં જરૂરી આસનોની વિગત આપવામાં આવી છે.

૧. સર્વાગાસન	- અજીર્ણ - કબજિયાત દૂર થાય. થાયરોઈડ ગંથિનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય છે. સાંખેરિક સમતુલા અને સ્વરસ્થતા જળવવામાં મદદ મળે છે.
૨. મત્સ્યાસન	- શ્વસનતંત્ર, ઇધિરાભિસરણાને કાર્યક્ષમ રાખે છે. સર્વાગાસનનું પૂરક છે.
૩. પૂર્ણ હલાસન	- કબજિયાત, અજીર્ણ, અનિદ્રા, વિધાદ દૂર થાય છે. જ્ઞાનતંત્રની કાર્યક્ષમતા વધે છે.
૪. ભુજ્જાસન	- કરોડરજ્જુને સ્વરસ્થ, લચીલી બનાવે છે. પેટની ચરબી દૂર થાય.
૫. સર્ધ મત્સ્યેન્દ્રાસન	- કરોડરજ્જુ, જ્ઞાનતંત્ર અને પેટનાં સ્વાસ્થ્ય માટે ઉપયોગી છે.
૬. પણ્યમતાનાસન	- પીઠ અને પગાનાં સ્નાયુઓને કેળવે છે. પાચનતંત્ર, જ્ઞાનતંત્રને ઉપયોગી.
૭. શવાસન	- શારીરક શ્રમ દૂર થાય, ચિત્તને વિશ્રાબ મળે. એકાચ્ચતા વધે, માનસિક શાંતિ મળે.
૮. પર્વતાસન	- કરોડરજ્જુ સીધી રાખે. શ્વસનક્ષમતા વધે, ઊંચાઈ વધારવામાં ઉપયોગી.

૬. દ્રોણાસન – પેનકિયાસ અને લીવરના સ્વાસ્થ્યમાં ઉપયોગી. પેટ અને નિતંબની ચરબી ઘટાડે.
૧૦. ઉચ્ચાસન – પેટ અને સાથળની ચરબી દૂર થાય. પગનાં સ્નાયુને કેળવી, દ્રઢતા વધારે.
૧૧. પવનમુક્તાસન – અપાનવાયુ દૂર કરે. કબજિયાત દૂર થાય. પાચનશક્તિ વધારે.
૧૨. ચક્કાસન – કરોડરજજુનું સ્વાસ્થ્ય વધારે. કમરની વધારાની ચરબી દૂર કરે. કમરને લચીલી બનાવે.
૧૩. તાડાસન – ઊંચાઈ વધારવામાં મદદરૂપ. શ્વસનક્ષમતા વધારે. શરીરનાં સ્નાયુઓને કાર્યક્ષમ બનાવે.
૧૪. ભદ્રાસન – ગોઠણ અને સાથળના સંધાને લચીલા બનાવે. સાથળ – નિતંબની ચરબી દૂર કરે.
૧૫. પદમાસન – દ્યાન ઉપયોગી આસન – શરીર – મન શાંત થાય. કરોડરજજુનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય.
૧૬. સિદ્ધાસન – દ્યાન ઉપયોગી આસન – શરીર – મન શાંત થાય. કરોડરજજુનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય.
૧૭. સ્વર્ણિતકાસન – દ્યાનઉપયોગી આસન – શરીર – મન શાંત થાય. કરોડરજજુનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય.
૧૮. દષ્ટિ – નાસાગ્ર – નાકની અણી પર દષ્ટિ સ્થિર કરવી. જ્ઞાનતંત્ર, મગાજ, આંખને સ્વર્ણ અને કાર્યક્ષમ રાખે છે. મનને સ્થિર રાખે.

ભૂમદ્ય : કપાળની મદયમાં દિલ્લિ સ્થિર કરવી. જ્ઞાનતંત્ર, મગાજ, આંખને સ્વસ્થ અને કાર્યક્રમ રાખે છે. મનને સ્થિર રાખે.

૧૯. પ્રાટક

- એકાચ્ચતા. એકજ વસ્તુ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું. દા. ત. સૂર્યપ્રાટક, દિવાનીજયોત પર પ્રાટક કરવાથી સંકલ્પશક્તિ વધે અને દિલ્લિ શુદ્ધ થાય છે.

૨૦. સૂર્યનમસકાર

- ૧૨ પ્રકારના steps થી એક સૂર્યનમસકાર બને. આમાં આસન, પ્રાણાયામ અને મંત્રનો વિવેણીસંગામ છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે બહુ ઉપયોગી છે.

જ્ઞાનસાધનામાં આવતા અવરોધો :

હંઠયોગાપ્રદીપિકાના આર્દ્ધમાં જ સ્વાતમારામ યોગ નાશ કરનાર વિઘ્નો જણાવે છે.

અત્યાહાર : પ્રયાસશ્ય પ્રજભો નિયમાગ્રહ !

જનસહુઃશ્ય લૌભં ય ષહાભર્યાગો વિનશ્યતિ !! હ. પ્ર. I – ૧૫

અતિઆહાર, વધુપડતો પરિશ્રમ, અર્થ વગરનું બોલવું – બબડાટ, નિયમોનો દૂરાચછ, જનસંપર્ક અને મનની ચંચળતા આ છ વિઘ્નોથી યોગ નાશ પામે છે.

પતંજલિ યોગસૂત્રમાં અવરોધોની ચાદી આ પ્રમાણે છે.

વ્યાધિસ્ત્યાન સંશય પ્રમાદાભસ્યાવિરતિ -

ભ્રાન્તિદર્શના ભૂમિકત્વાનવસ્થિતત્વાનિ યિત્તવિક્ષેપાસ્તડેન્તરાયા:

યો. સૂ. I – ૩૦

રોગ, ઉદાસીનતા – દ્યેયહીનતા – અકર્મણ્યતા, શંકા, પ્રમાદ – ચીવટનો અભાવ, આળસ – શારીરિક જડતા, વિષયભોગોની આસક્તિ

ભાંતિર્દર્શન, અલજ્ઝભૂમિકત્વ, (આધ્યાત્મિક ભૂમિકાની પ્રાપ્તિનો અભાવ), અવનાન્દિયત્વ (પ્રાપ્તથયેલી ભૂમિકામાં રહી ન રહેવું) આ નવ ચિત્તના વિક્ષેપો યોગામાં અંતરાયરૂપ છે.

ઉપરના અવરોધોથી સાવચેતી રાખી દૂર રહેવું.

જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં ઉપયોગી કિંયાયોગ અને નિયમ :

તપ: સ્વાધ્યાય ઝેંખર પ્રણિધાનાનિ ક્રિયાયોગ !! યોગસૂત્ર II - ૧

૧. તપ

- તપ એટલે તપવું. શરીર અને ચિત્તને તપાવીને તેમને શુદ્ધ કરનારી સાધનાઓ તે તપ.

સાચ્ચિક આહાર – વિહાર, ઉપવાસ, ધંદ્રિયોનો સંયમ અને પ્રાણાયામ એ શારીરિક તપ છે.

સત્ય, પ્રિય અને હિતકાર વાણી, એ વાચિક તપ છે. મૌન, સમતા, ભાવશુદ્ધિ, મનનો નિગ્રહ, ચિત્તની પ્રસ્કૃતા વગેરે માનસિક તપ છે.

૨. સ્વાધ્યાય-જપ

- શાર્થોનું વિધિવત અદ્યયન, તેના પર ચિંતન – મન અને સાથે પ્રણાવ (ઊંઘ), ગાયત્રી, નવકાર આદિ મંત્રોનો જપ કે અન્ય સ્તોત્રોનો પાઠ એ સ્વાધ્યાય અને જપ.

૩. ઈશ્વરપ્રાણિકાન

- પોતાની ઇચ્છાઓ, વિચારો, સંકલ્પ અને કર્મો ઈશ્વરને સમર્પિત કરવા જેથી અહંકારનો નાશ થાય. આમાં પણ પ્રણાવની ઉપાસના મંત્રો, સૂત્રો (કંઠસ્થ હોવા જોઇએ), તેના અર્થનો ખ્યાલ રાખી જપ કરવો.

આ પ્રણા એટલે કિંયાયોગ જે ખૂબ ખૂબ મહિંદ્રનો છે તેથી જ તેને નિયમમાં પણ સ્થાન અપાયું છે.

શૌચ, સંતોષ તપ: સ્વાધ્યાય ઇશ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમો !!

યોગસૂત્ર II - ૩૨

શૌચ એટલે ચોખાઈ – શારીરિક, માનસિક, વાચિક શુદ્ધતા.

સંતોષ - ચીવટથી પુરુષાર્થ કરી ફળની અપેક્ષા ન રાખતા સંતોષ રાખવો.

અને બાકીના ત્રણ એટલે ક્રિયાયોગ - આ પાંચેને નિયમમાં સ્થાન અપાયું.

આ પ્રકારે નિયમમાં રહેવાથી સહજતાથી જ અવરોધો દૂર થાય છે. વિધાર્થી હોય કે સાધક એમની સ્મરણાશક્તિ, એકાશ્રતા, આત્મજ્ઞાન ની અનૂભૂતિ સહજ બને છે.

આમ, ‘યોગ’ દ્વારા વ્યવહારિક જ્ઞાન કે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન બનેનાં સાધકોને ખૂબ જ ઉપયોગી માર્ગદર્શન અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ અનુભવનો વિષય છે. માહિતી લીધા પછી ‘યોગાભ્યાસ’ અનુભવી જાણકારના માર્ગદર્શન હેઠળ ઇરદ્દુક સાધકો, સાધનાની શરૂઆત કરે અને ખૂબ ખૂબ આગળ વધે તેવી અભ્યર્થના.

-બીજા ગાંધી

જ્ઞાન એ અંધારામાં પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે.

આત્માની મિથ્યાત્વદશાને અજ્ઞાનભાવ કે અબોધભાવ કહે છે. વિભિન્ન દાર્શનિક પરંપરા એને વિવિધ સ્વરૂપે ઓળખાવે છે. સાંખ્ય એને ‘દિદક્ષા’ કહે છે. શૈવો એને ‘ભવબીજ’ કહે છે. વેદાંતીઓ એને બાંતિરૂપા ‘અવિદ્યા’ કહે છે. બૌધ્ધો એને અનાદિ કલેશરૂપ વાસના કહે છે. અને જેનો તેને ‘મિથ્યાત્વ અજ્ઞાન’ અથવા અબોધ કહે છે.

અનાદિ સંસારનું મૂળ અજ્ઞાન છે.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની ચેષ્ટા બાહ્યથી જોતાં ઘણી સાખ્યવાળી લાગતી હોવા છતાં આંતરિક રીતે તફાવત હોય છે. જ્ઞાનીને ઓળખવા માટે દર્ઢે હોવી જોઈએ, જ્ઞાની-અજ્ઞાનીના બેદ પારખવા માટે બળવાન પાત્રતાની આવશ્યકતા હોય છે.

પૂર્વે ઉપાર્જન કરેલાં કર્મો, જ્ઞાની તેમજ અજ્ઞાની બજેને ભોગવવાં તો પડે જ છે, તે કર્મના ફળરૂપે શાતા પણ આવે અને અશાતા પણ આવે. પ્રવૃત્તિ પણ આવે અને નિવૃત્તિ પણ આવે. દુઃખ રોગ આવે ને નીરોગીપણું પણ આવે. લાભ થાય, નુકસાન પણ થાય. એટલે પૂર્વે જેવાં કર્મ કર્યા હોય તેનું ફળ જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બજેને સરખું જ મળે છે. પરંતુ આમાં જે કાંઈ તફાવત છે તે ફળને સ્વીકારવાની રીતમાં જોવા મળે છે. અજ્ઞાની જીવને સુખશાતા આવે, લાભ વગેરે જેવા શુભ કર્મના ઉદ્યમ આવે ત્યારે ખૂબ આનંદ થાય અને તેમાં તે રાગ કરે છે. એથી ઊલટું જો અશાતા આવે, પ્રતિકૂળતા વગેરે અશુભ કર્મના ઉદ્યમાં તેને બહુ શોક થાય છે. તેમાંથી તે છૂટવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તેમાંથી કચારેક તે આર્તદ્યાનમાં ઊતરી પડે છે. એટલે અજ્ઞાની જીવ તીવ્રપણે રાગ કે દ્રેષ્ણને અનુભવે છે. પરંતુ જ્ઞાનીનું વર્તન અજ્ઞાની કરતા જુદું હોય છે. તેમને સુખ-શાતા કે ઈષ્ટ પ્રાપ્તિના પ્રસંગોમાં કે તેનો વિયોગ થાય ત્યારે અનિષ્ટ ચીજનો યોગ થાય કે

તેનાથી છુટકારો મળો. દુઃખ મળો. શુભ-અશુભ કર્મના ઉદ્ય વખતે તે સમભાવે રહે છે. એટલે શુભ કર્મના ઉદ્યથી તે હર્ષિત થતા નથી કે અશુભ કર્મના ઉદ્ય વખતે વ્યાકૂળ બનતા નથી. તેમને રાગ કે દ્રેષ વર્તતા નથી. ગમે તે સંજોગોમાં જ્ઞાની સમભાવે રહે છે. અજ્ઞાનીના કર્મનો ભોગવટો ભવિષ્યના સંસારને વધારનારો બને છે જ્યારે જ્ઞાની માટે તે કર્મનિર્જરાનું કારણ બને છે.

જે વસ્તુનું સ્વરૂપ જણાય તે જ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ સહિતનું જ્ઞાન તે અજ્ઞાન. ગુરુ કે સત્પુરુષના આશ્રયથી સત્યનું જ્ઞાન થાય છે. સત્પુરુષના યોગોથી આવેલું સત્ત અસત જાણવાનું વિવેકજ્ઞાન એ અંધારામાં પડેલા આત્માને ઓળખવાનો દીવો છે. આ વિવેકજ્ઞાનથી જ ધર્મ ટકે છે.

મહાત્મા પતંજલિએ કહ્યું છે, માનવમાત્રમાં આત્મસ્વભાવની પ્રાપ્તિની ગંખના જાગો તે જ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે. એ સિવાયનો જ્ઞાનનો અભ્યાસ બુદ્ધિનું અંધપણું છે. આત્મપ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ પ્રબળ બને તેવું જ્ઞાન જ કલ્યાણકારી છે.

એક બાજુ ગ્રંથોનું અદ્યયન કરવાનું વધે અને બીજુ બાજુ ભૌતિક આસક્તિ વધતી જાય. રસ, અદ્ધિ અને શાતાની લોલુપતા વધતી જાય. તે અભ્યાસનો અર્થ નથી.

જ્ઞાન તો એવું ગંખીએ કે જે જ્ઞાન ભગવાન સુધર્માસ્વામીજીએ જંબૂકુમારને આપ્યું. એ જ્ઞાને જંબૂકુમારમાં આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિની તીવ્ર અભિલાષા જગાવી દીધી. ખંદકઅષિષે પાંચસો શિષ્યોને જ્ઞાન આપ્યું કે જેણે ઘાણીમાં પીલાતા પણ સમતા અમૃતનાં પાન કર્યા. ઘણા ગ્રંથો ભણી લઈ, હકીકતોના વિશાળ બંડોળ એકદાં કરી લેવા અનિવાર્ય નથી. નિર્વાણસાધક એકાદ પંક્તિ, એકાદ પદ, એકાદ ગ્રંથ કે એકાદ પ્રકરણનું પણ ઊંડાણથી અદ્યયન કરીએ તો પણ તે અદ્યાત્મ ઉત્થાન માટે પ્રેરક બની જાય છે.

સત્તશાસ્ત્રો અને સદ્ગુરુમાં શ્રદ્ધા સાથે તત્ત્વનું પરિશીલન હૃદયમાં ઉલ્લાસિત ભાવો જગાડશો. જેમ જેમ તત્ત્વચિંતનની ચિંતામાં રમણાતા

થતી જાય તેમ તેમ કખાયોનો ધમધમાટ શમવા લાગે. અજ્ઞાન ઓળખવાનો પુરુષાર્થ આપણા જ્ઞાનની ક્ષિતિજનો વિસ્તાર કરી દેશે.

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ કહ્યું છે કે ‘‘એક પણ મોક્ષસાધક પદ વાર્તાવાર વિચારાય તે જ જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે. ઘણા જ્ઞાન માટે કે ઘણા અભ્યાસ માટે આગ્રહ નથી.’’

એક નાનકડી પંક્તિનું જેની પાસે જ્ઞાન હતું, તેવા આત્માઓ તરી ગયા. જૈનકથાનકમાં આવતું પ્રસિદ્ધ માસતુષ મુનિનું ઉદાહરણ આ સંદર્ભની પુર્ણ કરે છે.

એક ગુરુના અનેક વિદ્બાન શિષ્યોમાં એક જડમતિ શિષ્ય પણ હતો. કાંઈ જ્ઞાન એ ગ્રહણ ન કરી શકે, બરાબર ભણી ન શકે, બધા તેનાથી નારાજ હતા. તે એક શાબ્દ પણ કંઠસ્થ કરી શકે નહિ. તેથી બધા તેની મજાક ઉડાવે. કલ્યાણામિત્ર ગુરુ બધાને કહેતા કે ભાઈ ! આ ઉત્તમપાત્ર છે તેની મશકરી ના કરશો. પેલા શિષ્યે ગુરજીને પ્રાર્થના કરતા કહ્યું કે, ‘ગુરજી મને વધુ કાંઈ આવડે તેવી શક્યતા નથી’ મને બે શાબ્દ આપ કહો તો તે બે શાબ્દ ગોખી ગોખીને હું કંઠસ્થ કરવાનો પ્રયત્ન કરું અને તે વાતનો અમલ પણ કરું.

આ શિષ્યને ગુરુ બગાવતે એક નાનકડું પદ આપ્યું: ‘મા રૂષ્ટમા તુષ્ટ’ – કોઈ પર રાગ ન કર, કોઈ પર દ્રેષ ન કર. સમતાથી દુનિયા જે રીતે છે તે રીતે જોયા કર. કોઈપણ ઉપર રાગ દ્રેષ કર્યા વિના જે મળે છે તેમાં ચલાબ્યા કર.

શિષ્યની સ્મરણાશક્તિ અલ્પ હતી. મા રૂષ્ટ....મા તુષ્ટ, મા રૂષ્ટમા તુષ્ટને બદલે માસતુષ માસતુષ રટણ કરવાં માંડયું. સહપાઠીઓએ મશકરીમાં તેનું નામ માસતુષ રાખી દીધું.

આ માસતુષ મુનિ સરળ હતા. ગુરુની આજ્ઞા તેણે સહજ રીતે સ્વીકારી લીધી હતી. કોઈ પર રાગદ્રેષ કરતા નહિ, આ મુનિરાજ કોઈના ઘરે ગોચરી (ભિક્ષા) માટે ગયા. તે ઘરે એક બહેન અડદ સાફ કરતી હતી. અડદ પરથી ફોતરા ઉતારતા હતા. અડદ ઉપરના

ફોતરા કાળા અને અંદર અડદ સફેદ. મુનિની ચિંતનધારા અંદર તરફ ચાલી. માસ અટલે અડદ અને તુષ એટલે ફોતરા. આ ફોતરાને કારણે જ અડદ કાળો છે અડદ હકીકિતમાં કાળો નથી. અડદની જે કાળાશ છે, તે તેના ફોતરાને કારણે, તેવીજ રીતે મારો આત્મા તો ઉજળો દૂધ જેવો છે. આ મારા આત્મા ઉપર જે કર્મનું આવરણ છે. તે જ મારા આત્માને ભવભ્રમણામાં – ચારગતિના ફેરામાં રખડાવે છે....અંદરમાં એક ઝબકારો થયો, અજ્ઞાનનાં આવરણો તૂટી ગયાં. ત્યાં જ તેમનો કેવળજ્ઞાનનો સૂર્ય ઝળહળી ઉઠ્યો.

ગુરજીએ પોતાના તમામ શિષ્યોને માસતુષ મુનિની પૂર્વ મંજકરી કરી હતી તે બદલ ક્ષમાચાચના કરી, વંદના કરવા કહ્યું, અને જણાવ્યું આપણા બધા કરતાં મુક્તિમાર્ગની યાત્રામાં એ આગામ નીકળી ગયા છે માટે તેનાં ચરણોમાં પડો, તો કલ્યાણ થશે.

માસતુષ મુનિને ગુર મહારાજે નિર્વાણસાધક એક જ પદ આપ્યું હતું. પરંતુ સદગુરમાં શક્તા સાથે એ મહામુનિએ બારવર્ષ સુધી એક જ પદને વિચાર્યુ, પરિશીલન કર્યું, આચારણામાં ઉતાર્યું. આ એક વાક્ય મહામુનિનું ઉલ્કૃષ્ણ જ્ઞાન બની ગયું. ચિંતનનું તત્ત્વચિંતનમાં વિલીનીકરણ થવાથી આ જ્ઞાનધારા ઉજ્જવલ કેવળજ્ઞાનમાં પરિણામી.

જ્ઞાન પોતાના આચારણામાં મૂક્યું. સમજણા પોતાના વર્તનમાં સ્વીકારે તે જ ખરો જ્ઞાની. જ્ઞાનના બે બેદ કહ્યા છે. દ્રવ્યશ્રુત છે જે જડ છે આપણે જીબથી જે શાબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરીએ છીએ તે જડ છે. પરંતુ જે પ્રકારની આપણા મુખેથી વાણી પ્રગાટ થઈ એવા પ્રકારનું આચારણ આત્માની અંદર જાગૃત થાય તે ભાવશ્રુત કહેવાય. આપણે દ્રવ્યશ્રુતમાંથી, ભાવશ્રુતમાં જવાનું છે તો જ અંતરચેતનાને જાગૃત કરનારી પ્રજ્ઞા પ્રગાટશે. પ્રકાશ પાથરશે જીવનમાં શું સ્વીકારવા જેવું અને શું ત્યાગવા જેવું છે તેની સમજણા આપી, આત્મોત્થાન કરાવશે. ક્ષણાને જાણો તેજ ખરો પંડિત એ ઉક્તિ ચરિતાર્થ થશે.

– ગુણવંત બરવાળિયા

જ્ઞાન : શુદ્ધિપૂર્વકની બુદ્ધિનો વેભવ

જ્ઞાન એટલે જાણાયું. એક ડોકુમેન્ટ તેના તબીબવિજ્ઞાનને લગતું જાણો તે, વકીલ કાચદા જાણો કે વેપારી તેના વેપારને લગતું જાણો તે વ્યવહારિક જીવનમાં જ્ઞાન કહેવાય. વ્યવહારિક જ્ઞાન આ ભવમાં સુખ સમૃજ્ઝિ આપવા ઉપકારક નીવડી શકે પરંતુ આધ્યાત્મિક જ્ઞાન તો ભવપરંપરા સુધારી શકે. આત્માને જાણાવા માટેનું વાચન શ્રવણ તે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન કહેવાય. ઈન્ડ્રિયોના માધ્યમ વડે આપણાને જે જ્ઞાન થાય છે, અનુભવાય, જોવાય, સંભળાયું, સ્વાદનો અનુભવ થાય તેને વહેવારની અપેક્ષાએ આપણો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહીએ છીએ. દા. ત. મેં મારી સગી આંખે જોયું, મેં મારા સગા કાને સાંભળ્યું પરંતુ આ બધું ઈન્ડ્રિયોના માધ્યમથી થયેલું જ્ઞાન એક અપેક્ષાએ પરોક્ષ કહી શકાય.

જેમ સૂર્ય આડે વાદળાં આવવાથી સૂર્યનો પૂર્ણ પ્રકાશ આપણે જોઈ શકતા નથી તેમ આત્મા પર કર્મનાં આવરણોને કારણે આપણાને જ્ઞાન થતું નથી પરંતુ આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી, પાંચ ઈન્ડ્રિયો અને છઠ્ઠા મનના માધ્યમ વિના પણ કેટલુંક જ્ઞાન પ્રગાટે છે. માત્ર આત્માથી આત્મા દ્વારા જે જ્ઞાન થાય તેને જ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કહેવાય.

જ્ઞાન અંતરની જડતા દૂર કરી, અજ્ઞાનના અંધારા ઉલેચી અને પ્રકાશ પ્રગાટાવે છે. જીવનમાં શું સ્વીકારવા જેવું છે અને શું છોડવા જેવું છે તેની સાચી સમજણા આપે છે.

મતિ અને શ્રુતજ્ઞાન એ પરોક્ષજ્ઞાન છે જે સત્પુરુષો પાસેથી સાંભળીને કે સત્તારાઓ વાંચીને પ્રાપ્ત થાય છે. જાતિઅરણ જ્ઞાન મતિની નિર્મળતાને કારણે થાય છે. આ જ્ઞાનને કારણે પૂર્વભાવો જ્ઞાનમાં ભણાય આ જ્ઞાન પ્રાથમિક દશામાં પરોક્ષ છે અને ઉત્કૃષ્ટ દશામાં પ્રત્યક્ષ છે.

અવધિ, મન :પર્યવ અને કેવળજ્ઞાનનો આત્મા સાથે સીધા સબંધ છે. ઈન્ડ્રિયો અને મનની સહાય વિનાનું આ જ્ઞાન અતીન્દ્રિય છે.

અવધિજ્ઞાનમાં અમુક વિસ્તારની સીમા (અમુક કિલોમિટરની લીમીટ) માં જોઈ શકાય છે. આ જ્ઞાનને કારણે પુનાના બાપુ સાહેબ મુતકર અતીન્દ્રિય યોગી તરીકે જાણીતા બન્યા. અવધિજ્ઞાનની પર્યાપ્તિને કારણે પિટર હર્બર્સની અમેરિકાની ગૃહસરથી સંસ્થાએ સેવા લીધી હંતી. સામા માણસના મનમાં શું વિચાર ચાલી રહ્યો છે તે મન :પર્યવજ્ઞાની જાણી શકે છે.

સંતસમાગમ કે સત્તારાના વાંચવાથી મેળવેલા જ્ઞાન પર ચિંતન કરવામાં આવે તો એ ચિંતાજ્ઞાનનું ભાવજ્ઞાનમાં રૂપાંતર થાય છે. વિચારમંથન પછીની અનુભૂતિ એ જ્ઞાનની પરાકાણ છે. આ અનુભવ જ્ઞાનને દાર્શનિક અપેક્ષાએ સાક્ષાત્કાર પણ કહી શકાય.

જ્ઞાનનું અજીર્ણ થાય તો પોતાની જાત માટે અને અન્ય માટે તિરસ્કાર ભાવ આવે અને એ પચે તો જ્ઞાનીના મનની વિચારધારા ચાલે કે જ્ઞાન તો સમૃદ્ધ જેટલું વિશાળ છે અને હું તો માત્ર આચમન જેટલું પણ મેળવી શકયો નથી. જ્ઞાન જીવનમાં હરતું જાય તેમ વધુને વધુ પોતાની અજ્ઞાનતાનું ભાન કરાવશે. વર્ષોથી જ્ઞાન ઓળખવા આપણે મથામણ કરીએ છીએ પરંતુ અજ્ઞાન ઓળખવાનો પુરુષાર્થ આપણા જ્ઞાનની ક્ષિતિજનો વિસ્તાર કરી દેશો. જે જીવનમાં ઉપશમભાવ સમત્વ અને મૈત્રી પ્રગટાવશે.

જ્ઞાનનું આચરણમાં પરિવર્તન થાય એજ જ્ઞાનની ફળશુદ્ધિ, જ્ઞાન સહિતની કિયા કર્મનિર્જરાનું કારણ બને છે.

સતપુરુષોએ આત્મોદ્ધાર માટે જ્ઞાન અને કિયાના સમન્વયને મહત્વ આખ્યું છે. જેના જીવનમાં રાગ દ્રેષની પરિણાતી ગંદ થતી હોય તેને જ સાચો જ્ઞાની કહ્યો છે.

જ્ઞાનની આરાધના વખતે મા સરસ્વતીને પ્રાર્થના કરીએ કે ‘‘મારી અવિદ્યાનો નાશ કરી મારામાં તત્ત્વદ્રષ્ટિનું અંજન કરો, શુદ્ધિપૂર્વકની બુદ્ધિનો મને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય, એકાંત દ્રષ્ટિના અંધાપામાંથી મને અનેકાંતની દિવ્યદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય. બ્રાંતિના વિષયવૃક્ષોથી ઘટાટોપ

જુંગાલમાં હું ભૂલો પડયો છું મને સમ્યકજ્ઞાનના રાજમાર્ગ પ્રતિ દોરી જાવ.''

સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ અને સત્તશાસ્ત્રોના લાભ આટેની ઉપાસના લાભપંચમીને જ્ઞાનપંચમી બનાવી દેશો. સદ્ગુરુની કૃપાથી મળેલી જ્ઞાનની એક ચિનગારી પર ચિંતન કરતાં કરતાં સહસ્ર સૂર્ય જેવું દેદીઘ્યમાન દિવ્યજ્ઞાન પ્રગાઠશે.

- ગુણવંત બરવાળિયા

જ્ઞાન સાધના અને વિનય

જ્ઞાન પ્રાપ્તિની પૂર્વ શરૂત વિનય છે. વિનય વિના વિદ્યા ચડે નહિં અને વિનય થી જ વિદ્યા જ શોભે છે. ગુરુપ્રત્યે અર્પણ ભાવ અને જેની પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું છે તેના પ્રત્યે પરમ વિનય ભાવજ જ્ઞાન અને વિદ્યાના અધિકારી બનાવશે આ સંદર્ભે રાજ શ્રેણીકના જીવનનો પ્રસંગ રસભ્રદ છે.

શ્રેણીક મહારાજાના સમયમાં, એક બંગળીની સગાર્ભા પત્નીને કેરી ખાવાની ઈચ્છા થઈ, પરંતુ અટુ વિના આભ્રફળ કચાંથી મળી શકે ?

શ્રેણીક રાજાના દરબારમાં, ઝાડુ કાટવા જતી એક બાઈએ આ શુદ્ધને બાતમી આપી કે રાજ્ય દરબારમાં એક આંબો છે, તે ત્રેણો અટુમાં પાકે છે (ફળો આપે છે) અને તેનો ઉપભોગ માત્ર રાજપરિવાર કરે છે. આંબાના વૃક્ષનું ધ્યાન રાખવા માટે ચોકીદારનો સખત બંદોબસ્ત છે, તેથી તેની કેરી કોઇ લઘ શકે તેમ નથી. આ સાંભળી આ હરિજન નીરાશ થવાને બદલે આનંદમાં આવી ગયો. કારણ કે તેની પાસે અપહરણ વિદ્યાનું જ્ઞાન હતું અને તેની મદદ વડે આંબા પરથી કેરી દરરોજ લાવીને તેની પત્નીને ખાવા માટે આપવા લાગ્યો, આ રીતે આંબા ઉપરથી હમેશાં એક કેરી ઓછી થતી જોઇને ચોકીદારો વિસ્તય પામ્યા અને આ બાબતની રાજાને જાણ કરવાથી, રાજાએ તપાસ કરવાનો હુકમ કર્યો પણ તપાસ કર્યા પછી ચોરનો પતો ન લાગવાથી છેવટે ચોરને માફી આપવાનું રાજાએ જાહેર કરવાથી, હરિજન જાતે હાજર થયો અને પોતે અપહરણ વિદ્યા વડે કેરીઓ ચોરી જાય છે એવી હકીકત જાહેર કરી. આ જાણીને શ્રેણીક રાજાને આશ્ર્ય થયું અને શુદ્ધ - હરિજનને આ વિદ્યા પોતાને શીખવવાનો હુકમ કર્યો.

શ્રેણીક રાજ સિંહાસન ઉપર બીરાજમાન હતા અને હરિજન નીચે દૂર બેઠો હતો. આ સ્થિતિમાં વિદ્યા શીખવવી શરૂ કરી, બે ત્રેણ વાર હરિજને મહેનત કરી, પણ શ્રેણીક રાજ એ વિદ્યા સાધી શક્યા નહિં. આ જોઇને બુદ્ધિશાળી રાજપુત્ર અભયકુમારે વિનય સહિત કહ્યું, “પિતાજી, વિનય વિના વિદ્યા મળે નહિ ?” આ સાંભળીને ચતુર રાજ ચેતી ગયા અને શૂદ્ધ હરિજનને – ગુરુના સિંહાસન પર બેસાડી પોતે નીચે બેઠા, એટલે તુરંતજ રાજાને વિદ્યા સાધ્ય થઈ.

આમ વિનય વિના વિદ્યા પ્રાપ્ત થતી નથી.

જ્ઞાન સાધનામાં લાગતાં દોષો પ્રત્યે સાવધ રહેવું

જ્ઞાન પ્રાપ્તિની સાધનામાં સર્વ પ્રથમ શિક્ષક, સદ્ગુર, સત્પુરુષ, કે જ્ઞાની પુરુષ પ્રત્યે વિનયભાવ રાખવો જરૂરી છે. વિનીત શિષ્ય હિતશિક્ષાની પાત્રતા એટલે ગુરજી જે શિક્ષા આપે તે મારા હિત માટે છે ગુરનો ઘણો ઘણો ઉપકાર છે, તેવી ભાવના રાખે તો જ તેનામાં જ્ઞાનની પાત્રતા પ્રગાટે.

પુસ્તકો, શાસ્ત્ર ગ્રંથો, હસ્તલિખીત ગ્રંથો, ગ્રંથાલય, તામ્રપત્ર, તાડપત્રીય ગ્રંથો, કબાટ, પેન, કલમ, શાહી, કાગળ, ખૂરશી, મેજ, ટેબલ, બલેકબોર્ડ, ચાર્ટ, આસન, ઢવળી, શિલાલેખ, ઘડી, ઘડીઆલ, વિગોરા પર્ચપરાગત જ્ઞાન સાધનામાં સહાય કરનારા ઉપકરણો છે. આ ઉપકરણોની જાળવણી, સ્વચ્છતા અને વિવેકપૂર્વકનો ઉપયોગ જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં સહાયક બને છે.

સાંપ્રત યુગમાં ટી. વી., કોમ્પ્યુટર, સી. ડી., ટોકોંગ બુક, ટેપરેકોર્ડર, રેડીયો અને ઇન્ટરનેટ જેવા સાધનોનો વિવેકપૂર્વકનો ઉપયોગ જ્ઞાન સાધનામાં સહાયક ગણી શકાય.

અલ્ય આરંભ-સમારંભ અને સ્વચ્છતાથી સૂક્ષ્મ જીવોની હિંસા નિવારી શકાય તેથી કર્મબંદન અટકે.

ચેતન (સદ્ગુર) અને જડ (ઉપકરણો) પ્રત્યે પણ વિવેક વિનય ભાવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપક્ષમ કરાવે.

જ્ઞાન સાધનામાં લાગતાં દોષોને શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં જ્ઞાનના અતિયાર કહેવાય. આ દોષોની ગુરુની સાક્ષીએ ક્ષમાપના કરવી જોઈએ.

જ્ઞાનીઓએ સૂત્ર સિદ્ધંત પ્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે સૂત્રરૂપ આગામ, અર્થરૂપ આગામ અને સૂત્ર અર્થરૂપ આગામ.

આ જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં કઇરીટે દોષ લાગો ?

સૂત્રો આધાપાણ ભણાયા હોય, દ્યાન વિના સૂત્રો ભણાયા હોય, અક્ષરો ઓછા ભણાયા હોય, પદ ઓછુ ભણાયું હોય. પદ વિનય

રહિત ભણાયું હોય, મન અને કાચાના આસ્થિએ પણે ભણાયું હોય (મનકચાંચ ફરતું હોય અને ભણતા જોઈએ) શુદ્ધ ઉચ્ચાર વિના ભણાયું હોય, રડું જ્ઞાન અવિનીતને દીધું હોય, દુષ્ટ ભાવથી જ્ઞાન લીધું હોય, અકાળે સજ્જાય કરી હોય, સજ્જાય કરવાના સમયે સજ્જાય ન કરી હોય, સજ્જાય ન કરવાના સ્થળે સજ્જાય કરી હોય, સજ્જાય કરવાના યોગ્ય સ્થળે સજ્જાય ન કરી હોય.

સજ્જાય એટલે સૂત્રો ભણવા કે શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય કરવો.

જ્ઞાનીઓએ અમૃક દિવસ કે સમયે સૂત્રો-શાસ્ત્રો ભણવાનો કે શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય કરવાનો નિષેધ કર્યો છે, તેને અકાળ કહેલ છે.

બાર અકાળની સમજણા – પ્રાતઃકાળ, મધ્યાનકાળ, સંદ્યાકાળ અને મધ્યરાત્રી, સવારે અને સાંજે સંદ્યાની એકદાડી પહેલા અને એક ઘડી પછી અને મધ્યાન કાળે, મધ્યરાત્રિએ પ્રાય: ૧૨ થી ૧ વાગ્યા સુધીં તેમજ ચૈત્રસુદ પુનમ અને ચૈત્રવદ એકમ, અષાડ સૂદ પુનમ, વદ એકમ, ભાદરવા સૂદ પુનમ, વદ એકમ. આસો સૂદ પુનમ, વદ એકમ. આટલા દિવસો અકાળના છે તે સમયમાં સૂત્રોના મૂળપાઠ વંચાય કે ભણાય નહિ. ફાગણ સૂદ પુનમ – હોળીની તથા ધૂળોટીની અસ્વાધ્યાય આગમમાં બતાવેલ નથી પરંતુ પરંપરાથી મનાય છે.

જ્ઞાનના દોષો લાગેલા હોય તો અંતઃકરણથી પ્રાયસ્થિત કરી ગુરુજન સમક્ષ ક્ષમાપના કરવી જોઈએ, વળી ભેદભાવ વિના જ્ઞાનનો અધિકાર દરેકને છે તેનો વિવેકપૂર્વક સ્વીકાર કરવો.

જ્ઞાન વધે ત્યારે જ્ઞાનનો અહીંકાર નથાય તેની સતત સાવધાની રાખવી જોઈએ.

જ્ઞાન પિપાસુની સાધનામાં અંતરાય ન નાખવો જોઈએ.

પોતાને મળેલા જ્ઞાન નો લાભ અન્યને પણ મળે તે ભાવના ભાવવી જોઈએ વિદ્યા વહેંચતા વધે છે. વિદ્યાદાન ઉત્તમ દાન છે.

દિક્ષિત, સાધુ – સંત, મુમુક્ષુ, સાધક કે વિદ્યાર્થી ની જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં તન – મન – ધનથી સહાય કરવાથી પૂર્વે લાગેલા જ્ઞાનના દોષો રણશો અને ભવાંતરે આપણી જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાં સહાયક બનશો.